

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/7, p. 169-194

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11461>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 15.02.2017 ✓ Accepted/Kabul: 23.03.2017
✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ –
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU – Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ

This article was checked by iThenticate.

HASAN RIZÂ (1849-1920) HAYATI EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVÂN'INDAKİ ŞİİRLERİN DİNÎ TASAVVUFÎ MUHTEVASI*

Gülay KARAMAN**

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Hasan Rızâ (1849-1920), dağılma döneminin olumsuz şartları içerisinde yetişmiş bir sanatçıdır. II. Abdülhamid döneminin hattâtlarından olup V. Mehmed Reşad'ın özel hattâtlığını yapmış, özellikle nesihle yazdığı Kur'an'larla tanınmıştır. Hat sanatı dışında şiirle de uğraşmış, dinî tasavvufî şiirlerden oluşan bir Dîvân tertip etmiştir. Bu çalışmada ünlü hattât Hasan Rızâ Efendi'nin tekke ve tasavvuf geleneğinde oluşturduğu Dîvân'ındaki şiirlerin dinî tasavvufî muhtevası incelenmiştir. Dîvân'ının başında kendini Halvetî, Şa'bânî sıfatlarıyla tanıtan Hasan Rızâ, Halvetiliğin Şa'bânîyye koluna mensup mutasavvıf bir şâirdir. Dolayısıyla Hasan Rızâ Dîvânı'nda din ve tasavvuf ile ilgili konular ve bu konuları işleyen tevhîd, münâcât, nâ't, mevlid, medhiye, ramazâniye, ilâhî türünde yazılmış şiirler önemli bir yer tutar; Halvetilik tarikatı ve şeyhlerinden övgüyle söz edilir, tarikat âdâbı ve erkânî şiirin temelini oluşturur. Bu anlamda; Allah aşkı, peygamber sevgisi, diğer tarikat ve din büyüklerine karşı beslenen sevgi, saygı ve hayranlık, Allah'ın varlığı, tevhîd, yaratılış, dünyanın gelip geçici oluşu (fenâsı), doğruluk, ihlâs, zikir, Ramazan ayı sevinci, üç ayların fazileti, ahlâk, nefse hâkimiyet, ölmeden önce ölmek, nasihat sıklıkla ele alınan konular arasındadır. Şâirin bu konuları âyet ve hadislerin tanıklığında çoğu zaman didaktik kimi zaman da lirik bir üslûpla kaleme aldığı görülür. Şiir yoluyla insanlara yol göstermenin amaçlandığı şiirler açık, anlaşılır bir dille yazılmış; hem klâsik Türk şiiri hem de halk şiiri geleneğinden yararlanılmıştır. Hasan Rızâ, İslâm dini ve tasavvufundan beslenen şiiri ile on dokuzuncu yüzyıl Türk şiirinde yeri olan bir şâirdir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Rızâ, hattât, Dîvân, Halvetîyye, din, tasavvuf

* Bu makale, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Gülay KARAMAN tarafından Doç. Dr. Gencay ZAVOTÇU'nun danışmanlığında tamamlanan, "Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: gkaraman@bartin.edu.tr

**HASAN RIZA (1849-1920) HIS LIFE LITERARY PERSONALITY
AND THE RELIGIOUS MYSTICAL CONTENTS OF THE POEMS
IN HIS DIVAN**

ABSTRACT

Hasan Riza (1849-1920) who lived in the second half of the nineteenth century and the first quarter of the twentieth century, is an artist grew up in the harsh environment of the dissolution period. Being a calligrapher in 2nd Abdulhamid period, he was the special calligrapher of 5th Mehmed Reshad and particularly well-known in the Qur'an written on nesih. He has been involved in poetry outside of calligraphy and created a Divan which is composed of religious mystical poems. In this study, religious mystical contents of the Divan that famous calligrapher Hasan Riza Efendi created in the form of dervish and sufi tradition is examined. Hasan Riza who introduced himself as Halveti Şa'bani at the beginning of his Divan, a member of Şa'baniyy arm of the Khalwatiyya is a sufi poet. Therefore, in the Divan of Hasan Riza the religious mystical subjects and the poems written in the types of tevhid, münacat, na't, mevlid, medhiye, ramazaniye, ilahi that process these subjects hold an important place; the tariqa of Khalwatiyya and its sheiks are praised, the rules and the conventions of the tariqa form the basis of the poetry. In this sense, love of God, love of Prophet; the love, respect and admiration for the other important people of tariqa and religion, the existence of God, unification, creation, the mortality of the world, truth, sincerity, remembrance, Ramadan joy, the virtues of the three months, morality, self dominance, die before you die and advice are among the topics discussed often. It is seen that the poet has written these subjects usually in didactic sometimes in lyrical style in the testimony of verses and hadiths. The poems, intended to lead people through poetry, were written in clear language; both the tradition of classical Turkish poetry and the tradition of folk poetry were utilized. Hasan Riza, is a poet who has place in nineteenth century Turkish poetry with his Divan fed by the religion of Islam and mysticism.

STRUCTURED ABSTRACT

Hasan Riza (1849-1920), who lived in the second half of the nineteenth century and the first quarter of the twentieth century, is an artist grew up in the harsh environment of the dissolution period. Being a calligrapher in the 2nd Abdulhamid period, he was the special calligrapher of 5th Mehmed Reshad and particularly well-known in the Qur'an written on nesih. He has been involved in poetry outside of calligraphy and created a Divan which is composed of religious mystical poems. In this study, religious mystical contents of the Divan that famous calligrapher Hasan Riza Efendi created in the form of dervish and sufi tradition is examined.

Hasan Riza who was born in 1849 around Usküdar Mirror Masjid was the son of Ahmed Nazif Efendi who was the storekeeper of Mustafa Resid Pasha and the postmaster of Veliko Tarnovo. Originally from the state of Bulgaria's Veliko Tarnovo, the family has moved to Istanbul after

the Russian war. Hasan Riza, began to Captain Pasha School on the Aqueduct of Valens, then continued to Hafiz Munib Efendi School. Interested in calligraphy from the earliest years of education Hasan Riza, has learned from the best teachers of his time including Sucu Hüseyin Efendi and Calligrapher Yahya Hilmi Efendi, he has continued his education at Saints School after the family's moving to Horhor. Haji Hüseyin Efendi, the uncle of Hasan Riza, undertook his training after the death of Ahmed Nazif Efendi and registered his nephew to Muzika-i Humayun. Here, Hasan Riza continued to calligraphy lessons of Calligrapher Sefik Efendi and took certificate with sixteen students. For a while, Kazasker Mustafa Izzet Efendi who was accepted as the master of the masters gave courses to Hasan Riza through Sefik Efendi. Hasan Riza who learned sülüs and nesih from Yahya Hilmi Efendi and nestalik from Sami Efendi could be said that received a good education from the beginning towards becoming a calligrapher. At the end of his disciplinary education Hasan Riza has been one of the leading calligraphers of the nineteenth century. All sources about calligraphy merge at the point where he was a great calligrapher and introduce him as the most valuable calligrapher after Hafiz Osman. Although Hasan Riza has given many works with sülüs, celi, talik and nesih he was more successful in nesih and especially known with the Qur'an that he wrote in nesih. Qur'an with nesih letters has reached perfection in his hands.

Since Hasan Riza was a famous calligrapher, resources evaluated him in terms of calligraphy and about his poetry they basically decided that he wrote mystical poems. Name not found in anthologies serve as poet gives the idea that his identity of poet was overshadowed by his calligrapher personality. While creating his Divan, Hasan Riza utilized both the tradition of classical Turkish poetry and the tradition of folk poetry. After primary school he was trained in calligraphy, and he did not go to medresseh. His personal sensitivity has led him to deal with poetry. Like many poets of the period, he was also interested in sufism and connected to the Şa'baniyy arm of the Khalwatiyya. Among the poets of nineteenth century who are usually aesthetically away from the classical line, it would be right to think Hasan Riza in the dervish tradition. The main source of Hasan Riza's poetry is the religion of Islam and sufism. The traces of Hasan Riza's religious knowledge is felt in verses and hadiths, mystical knowledge is felt in the thought of Khalwatiyya. Hasan Riza who introduced himself with the adjectives of Halveti and Şa'bani at the beginning of his Divan, highly praised this tariqa and its sheiks in his poetry. Sufism shows itself through mystical concepts and terms in Hasan Riza's poetry. The poet usually uses the style of giving advice and wants to contribute to people's adherence to sharia and sunnah by teaching about the morality of sufism.

Since Hasan Riza is a sufi poet his Divan is rather rich in religious mystical subjects and concepts. The poems of tevhid, münacat, na't, mevlid, medhiye ramazaniye and ilahi written in different forms of poetry offer a view shaped the religious mystical contents of Hasan Riza Divan. In his Divan Hasan Riza, put Islamic faith and mysticism in poetry in a peculiar manner. The aim of the poet is to publicize his idea to other people and create a world based on love, tolerance and faith. For this purpose, he processes the subjects as love of God, love of Prophet; the love, respect and admiration for the other important people of tariqa and

Turkish Studies

religion, the existence of God, unification, creation, the mortality of the world, truth, sincerity, remembrance, Ramadan joy, the virtues of the three months, morality, self dominance, die before you die and advice in his poetry. Hasan Riza, frequently refers to verses and hadiths to strengthen his thoughts and to make them credible. The quotations of verses are much higher than the quotations of hadiths in the Divan.

As a result, Hasan Riza is an artist trained by the leading masters of calligraphy in the disintegration of the Ottoman Empire. Hasan Riza who was Sultan Reshad's private calligrapher left valuable works behind him. The Divan that he created in the dervish and sufi tradition is one of his valuable works. Hasan Riza is a sufi poet who has place in the history of literature with his Divan composed of religious mystical poems as well as in art with his works in calligraphy.

Keywords: Hasan Riza, calligrapher, Divan, Khalwatiyya, religion, Islamic mysticism

Giriş

Altı yüz yıllık bir geçmişi olan klâsik şiir söyleme geleneği imparatorluğun siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda çöküşünün gerçekleştiği on dokuzuncu yüzyılda da devam eder ancak kuğu son şarkısını çoktan söylemiştir. Uzun ve ardı arkası kesilmeyen savaşların gölgesinde, düşünsel değişikliklerin de etkisiyle bu yüzyıl, klâsik Türk şiirinin kendi kendini tükettiği bir zaman dilimidir. Gerçi, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyıl başlarına kadar dîvân tertip edenler vardır fakat onlar bu şiire bir katkıda bulunamazlar (Kabaklı, 2002 (II): 715). Klâsik Türk şiirinde Nedîm'le zarif bir söyleme kavuşan mahallîleşme akımı, on dokuzuncu yüzyıl şâirlerinin elinde bayağı, sanattan yoksun, kimi zaman da müstehcen bir görünüm kazanır. Vezinli kafiyeli sözlerin bir araya getirilmesinden oluşmuş izlenimi veren, anlamsal derinlik ile estetik zevk ve titizlikten yoksun eserler, bir zevk çözülüşünün de vesikası gibidir.

Klâsik Türk şiirine eski görkemini kazandırmak, ona yeni bir biçim vermek amacıyla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Encümen-i Şu'arâ meclisleri, çalışmalarıyla dikkat çeker. Aralarında Namık Kemal'in de bulunduğu bir grup şâir, her salı Hersekli Ârif Hikmet'in evinde toplanarak şiir üzerine görüş alışverişinde bulunur, konuşma ve tartışmalar yaparlar. Encümen-i Şu'arâ'nın bu çalışmaları, klâsik Türk şiirine eski gücünü kazandıramasa da yeni yetişen şâirlere yol göstererek büyük şâirlerin izinde, bilinçli şiir söylemelerine hizmet eder. Bu yüzyıl şâirlerinin büyük çoğunluğu devlet dairelerinde kâtiplik yapar yahut hayata bu yolla atılırlar. Bu dairelerin başında bulunan yüksek memurların çoğu da şâirdir. Bununla beraber önceki yüzyılların tersine bu yüzyıl padişahlarının İlhâmî mahlasıyla şiirler yazan III. Selim ile Adlî mahlasıyla şiirler yazan II. Mahmud dışında şiire ilgisi yoktur (Büyük Türk Klasikleri, 1988 (8): 99, 101). Bu yüzyılda yetişmiş önemli şâirler Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Molla, Leskofçalı Gâlib, Şeyhülislâm Ârif Hikmet, Yenişehirli Avnî, Hersekli Ârif Hikmet, Şeref Hanım ve daha çok nesir alanında adını duyurmuş Âkif Paşa'dır. Aynî, Leylâ Hanım, Dâniş, Pertev Paşa, Kâzım Paşa, Osman Nevres ise yüzyılın çeşitli yönleriyle dikkat çeken diğer şâirleridir. Fuzûlî, Nef'î, Nedîm, Nailî, Nâbî, Şeyh Gâlib bu yüzyıl şâirlerinin örnek aldığı isimlerdir. Uzun yıllar örnek alınan İranlı şâirler ise artık önemini yitirmiştir.

Önceki dönemlerde olduğu gibi dinî tasavvufî içerikli şiir yazma geleneği klâsik Türk şiirinin bu son döneminde de devam eder. Hemen hemen tüm şâirlerin bir tarîkate bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun bu buhranlı zamanında tekkeler, insanların umut ışığı aradığı yerlerdir. Özgün bir anlayıştan uzak olarak bu dönem şâirleri büyük şâirlerin şiirlerine nazireler yazar, tasavvufun

Turkish Studies

alışıl gelmiş mazmun ve mecazlarıyla dîvânlar oluştururlar. On dokuzuncu yüzyılda tekke geleneği Kuddusî, Osman Şems, Safî, Edib Harabî gibi birçok temsilci yetiştirir. Tekkelerden feyiz alan şâirlerin sayısındaki artışa bağlı olarak dinî tasavvufî şiirlerin arttığı görülür (İsen vd., 2003: 154, 160). Hayatı, edebî kişiliği ve *Dîvân*'ındaki şiirlerin muhteva özelliklerini çalışmamıza konu edindiğimiz Hasan Rızâ da hemen herkesin bir tarîkate bağlı olduğu on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşadığı dönemin bu geleneğine uyarak Halvetîliğin Şa'bânîyye koluna girmiş ve bu düşünce sistemi doğrultusunda tasavvufî şiirler yazmıştır. Adını kurucusu Ebû Abdillâh Siracüddin Ömer b. Ekmelüddin el-Halvetî (ö. H 750/M 1349 veya H 800 /M 1397)'den alan (Yazar, 2001: 12) Halvetîyye tarîkatı, Osmanlı İmparatorluğu'nda en yaygın ve etkili tarikatlardan biridir. İran topraklarında kurulmuş, on beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına girmiş ve hızla yayılarak zamanla pekçok kola ayrılmıştır. Hasan Rızâ'nın bağlı bulunduğu Şa'bânîyye, Halvetîyye tarikatının Cemâlîyye kolunun en önemli şubesidir. Adını kurucusu Kastamonulu Şeyh Şa'bân-ı Velî'den alan Şa'bânîyye, özellikle Orta Anadolu'da yayılmakla birlikte İstanbul'da da büyük bir yaygınlık kazanmıştır (Bkz. Abdulkadiroğlu, 1991: 23, 26).

1. Hasan Rızâ'nın Hayatı ve Edebî Kişiliği

1.1. Hasan Rızâ'nın Hayatı

On dokuzuncu yüzyıl, klâsik Türk şiirinin ayakta durmaya çalıştığı, adım adım sona yaklaşmış bir dönemdir. Tezkire yazma geleneği de bu dönemde son ürünlerini ortaya koymuş, yüzyılın en başarılı tezkiresi sayılan *Fatin Davud Tezkiresi*, Abdülmecid devrine kadar olan şâirleri içine almıştır (İsen vd., 2003: 159). Hasan Rızâ, *Dîvân*'ını

Hezârân şükr ü hamd ile Rızâ di târih-i tâmmın

Revâc buldu bu dîvânçe şalât-ı Muştafâ üzere

1309 (Hasan Rızâ Dîvânı, 63/3)

beytinde de belirttiği gibi H 1309/M 1892'de tamamlamıştır. Yirminci yüzyıla sekiz yıl kala tamamladığı *Dîvân*'ıyla Hasan Rızâ, *Fatin Davud Tezkiresi*'nde yer alamamıştır. On dokuz ve yirminci yüzyıl şâirlerini ele alan diğer tezkirelerde ve biyografik eserlerde adı geçmemekle birlikte hattât olması hasebiyle hat sanatı ile ilgili eserlerde Hasan Rızâ'dan övgüyle söz edilir. Söz konusu eserlere göre, Hasan Rızâ II. Abdülhamid dönemi hattâtlarından olup V. Mehmed Reşad'ın özel hattâtlığını yapmıştır. Yaşadığı dönemde ve sonrasında hattâtlığı ile tanınıp ünlenen Hasan Rızâ, bu kaynaklarda hattâtlığı açısından değerlendirilmiş, dinî tasavvufî şiirlerden oluşan bir *Dîvân*'ı olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Üsküdar Aynalı Mescid civarında H 1265/M 1849'da doğan Hasan Rızâ, Mustafa Reşid Paşa'nın kilercisi ve Tırnova posta müdürü Ahmed Nazif Efendi'nin oğludur. Dedesinin adı İbrahim, onun babası da Halil Efendi'dir. Aslen Bulgaristan'ın Tırnova eyaletinden olan aile, Rus Savaşı'ndan sonra İstanbul'a göçmüştür (Ülker, 1987: 37). İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın verdiği bilgiye göre Ahmed Nazif Efendi H 1269/M 1853'te Rus Savaşı sırasında posta müdürlüğüne getirilmiş, ailesini alarak Silistre'ye yerleşmiştir. Savaş bitiminde İstanbul'a döndüklerinde Hasan Rızâ, Bozdoğan Kemerî'nde Kaptan Paşa Mektebi'ne başlamış, daha sonra Hafız Münib Efendi Mektebi'ne devam etmiştir. Öğreniminin ilk yıllarından itibaren hat sanatına ilgi duyan Hasan Rızâ, aralarında Sucu Hüseyin ve Hattât Yahyâ Hilmi Efendi'lerin de bulunduğu zamanın en iyi hocalarından ders almış, ailenin Horhor'a taşınması üzerine derslere Evliya Mektebi'nde devam etmiştir. Babasının Tırnova posta müdürlüğüne atanması üzerine Hasan Rızâ ailesiyle birlikte Tırnova'ya gitmiştir. Tekrar İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra babası Ahmed Nazif Efendi koleraya yakalanmış ve elli yaşında vefat etmiştir. Bunun üzerine Hasan Rızâ'nın eğitimini Pertevniyal Valide Sultan'ın hizmetinde kapu çuhadarı olan amcası Hacı Hüseyin Efendi

üstlenmiştir. Hüseyin Efendi, Valide Sultan'ın aracılığıyla yeğenini Muzıka-i Hümâyûn'a kaydettirmiştir. Hasan Rızâ burada hüsn-i hat hocası Şefik Efendi'nin hat derslerine devam etmiş ve on altı öğrenciyle beraber icazet almıştır. Üstadların üstadı kabul edilen Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Şefik Efendi'nin aracılığıyla bir müddet Hasan Rızâ'ya ders vermiştir (İnal, 1970: 336).

Yahyâ Hilmi Efendi'den sülüs ve nesih, Sâmi Efendi'den de nesta'lik yazısını öğrenen Hasan Rızâ'nın (Serin, 2003: 200) hattât olma yolunda başlangıçtan itibaren iyi bir eğitim aldığını söyleyebiliriz. Sanatın iyi bir terbiyeci olduğunu bilen Osmanlılar, eğitim ve öğretim çağındaki gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak ve onlara bir hayat disiplini kazandırmak için mûsikî ve hüsn-i hat gibi sanatları öğretirlerdi. Daha küçük yaşta yazıya başlayan gençler, hocalarının dizi dibinde hem yazı öğrenirler hem de kişilikleri geliyordu. Çünkü yazı eğitimi aynı zamanda sabır, çalışma, düzen gibi iyi alışkanlıkları da beraberinde getirirdi (Serin, 2003: 16). Bu anlayış doğrultusunda mahalle mektebinden itibaren hüsn-i hat dersi gören Hasan Rızâ'nın yazıya olan ilgisi çok erken yaşta başlamıştır. Hat hocaları ondaki ilgi ve kabiliyeti görmüş olacaklar ki Hasan Rızâ'nın zamanın en iyi hocalarından ders alması için aracılık etmişlerdir. Aldığı disiplinli eğitim sonucunda Hasan Rızâ, on dokuzuncu yüzyılın önde gelen hattâtlarından biri olmuştur. Bütün kaynaklar onun büyük bir hattât olduğu noktasında birleşerek onu Hâfız Osman'dan sonra en değerli hattât olarak sunarlar. Bu kaynaklardan birinin yazarı olan İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Hasan Rızâ'dan biyografisini istemiş, Hasan Rızâ, H 1334/M 1915-1916'da ona cevaben yazdığı yazıda kendisi ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, onun için "*En değerli hattâtlardan olduğu âsâr-ı nefsesiyle sabittir.*" değerlendirmesini yapmaktadır (İnal, 1970: 338-339). Hasan Rızâ sülüs, celî, ta'lik ve nesih hatlarıyla pek çok eser vermiş olmasına rağmen nesihle daha başarılı olmuş, özellikle nesihle yazdığı Kur'ân'larla tanınmıştır. Nesih ile Kur'ân yazmak onun elinde kemale erişmiştir (Derman, 1982: 47).

Hasan Rızâ, *Divân*'ının başında kendisini Seyyid, Hacı, Halvetî, Şa'bânî ve Muzıka-i Hümâyûn hocası olarak tanıtır. Diğer bütün kaynaklarda Seyyid ve Hacı, Hasan Rızâ'nın en önemli sıfatı olarak karşımıza çıkar. Hasan Rızâ, H 1288/M 1871'de Muzıka-i Hümâyûn imamı Halil Efendi'nin ölümü üzerine Muzıka-i Hümâyûn'a imam olmuştur. H 1293/M 1876'da hacca gitmiş, Şefik Bey'in emekliye ayrılmasıyla 1879'da hat hocalığına getirilmiş ancak hat dersinin kaldırılmasıyla elinde sadece imamlık görevi kalmıştır. Hasan Rızâ, H 1324/M 1908'de padişah mevlidhanları arasına katılmıştır. H 1332/M 1914'te açılan Medresetü'l-Hattâfîn'e sülüs, nesih ve reyhanî hocası olarak atanmış ancak gözlerindeki rahatsızlık yüzünden bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (İnal, 1970: 336-338).

Hasan Rızâ'nın uzun yıllar yaşadığı Cihangir'deki evi 1916'da çıkan bir yangında yanmış, Hasan Rızâ Rumelihisarı'nda başka bir eve taşınmıştır. Dört yıl sonra, H 10 Cemâziyelâhir 1338/M 1 Mart 1920'de bu evde vefat etmiştir. Rumelihisarı kabristanına defnedilen Hasan Rızâ'nın ölümünden iki gün sonra evi yanmış ancak eserleri kurtarılmıştır (Derman, 1997 (16): 345). Hasan Rızâ, ünlü kültür târihçisi Süheyl Ünver'in halası Emine Zebercet Hanım'la evlenmiştir (Sayar, 1994: 28). On bir yaşında babasını kaybeden Süheyl Ünver'in yetişmesinde ve ileride yapacağı değerli çalışmalarda Hasan Rızâ'nın önemli katkıları olmuştur. Süheyl Ünver'in Ahmet Güner Sayar'a anlattıklarına göre Hasan Rızâ'nın evi Cihangir'de, Alçak Dam Mescidi karşısında güzel döşeli, üç katlı ahşap bir evdir. Süheyl Ünver annesinin de isteğiyle halası ve eniştesini bu evde sık sık ziyaret eder, yatıya kalır. Hasan Rızâ, Süheyl Ünver'e sülüs yazı dersleri verir, zaman zaman tasavvufî şiirler okur, sohbet aralarında fıkralar anlatır. Yazı yazmada çok iyi olmasa da Ünver bu ders ve sohbetler esnasında eniştesinin yazı ve karalamalarına baka baka hat sanatına karşı ilgi duyar, bu derslerden büyük keyif alır (Sayar, 1994: 98, 75, 66, 100).

M. Uğur Derman'ın Diyanet İslâm Ansiklopedisi için yazdığı, Hasan Rızâ hakkında kapsamlı bilgilere yer veren makalesine göre Hasan Rızâ'nın biri kız biri erkek olmak üzere iki

Turkish Studies

çocuğu vardır. Kızı Mükerrerem Hanım, Kandilli Rasathânesi'nin kurucusu Mehmed Fatin Gökmen'in eşidir. Oğlu Ahmed Süreyyâ Saltuk (ö. 1969) ise Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî memurlarındandır. Harf İnkılâbı'na kadar Bâbîâlî'de hattâtlığı meslek edinmiş, daha sonra liselerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Derman, 1997 (16): 346). Hasan Rızâ, *Dîvân*'ında H 3 Muharrem 1309/M 9 Ağustos 1891'de doğan oğlu Ahmed Süreyyâ'nın doğumuna yazdığı bir târîh manzumesinde çocuğun akıllı, uzun ömürlü ve itaatkâr olması için Allah'a yalvarır, onu Allah'ın bir lütfu olarak nitelendirir:

*Bu güneh-kâra virdiñ bir evlâd
‘İlmiñ vir ‘âmil eyle Hudâyâ*

*Şer‘-i şerîfe eylesün hîdmet
Anıñla eyle kâdrini bâlâ*

*Ṭûl-i ‘ömr ile eyle mu‘ammer
Olsun ilâhî ‘âkil ü dâñâ*

*Tevfîkiñe kııl hem anı maẓhar
Ef‘âlin eyle a‘lâdan a‘lâ*

*Mevlûdına di ey Rızâ târîh
Tuḥfe-i ilâhiyye Aḥmed Süreyyâ
1309 (Hasan Rızâ Dîvânı, 53)*

Sonuç olarak, Hasan Rızâ İstanbul'da mütevacı bir yaşam sürmüş, yetmiş bir yıllık ömrünü hat sanatına adayıp arkasında çok değerli eserler bırakmıştır. Hattâtlığının yanı sıra şiire de ilgi duymuş ve bir *Dîvân* tertip etmiştir. Bağlı bulunduğu Halvetî tarikatından aldığı feyizle yazdığı şiirler onun edebiyat tarihimize de bir yer edinmesini sağlamıştır.

1.2. Hasan Rızâ'nın Edebî Kişiliği

Hasan Rızâ büyük bir hattât olduğu için kaynaklar Hasan Rızâ'yı hattâtlığı açısından değerlendirmiş, şâirliği konusunda ise tasavvufî manzumeler kaleme aldığını belirtmekle yetinmişlerdir. Şâir olarak ismine tezkirelerde rastlanmaması da şâir kimliğinin hattâtlığının gölgesinde kaldığı fikrini vermektedir. Hasan Rızâ, *Dîvân*'ında yer alan meşhur bir beytinde,

*Rızâ kâşâne-i fikrimde vüs‘at yoḡdur ammâ kim
Ḥayâlim naḡş iden ḥâmem dehânım bî-zebân söyler
(Hasan Rızâ Dîvânı, 97)*

diyerek şâirliğini övmüş, hayalini ifade etmekte kaleminin kudretine atıfta bulunmuştur. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın *Hasan Rızâ Dîvânı*'ndan kırk birinci ve otuzuncu şiirleri örnek göstererek “Manzumeler şâyân-ı ehemmiyet değildir.” (İnal, 1970: 339-340) eleştirisi Hasan Rızâ'nın şiiri ile ilgili yapılan ilk değerlendirme olması bakımından önemlidir.

Hasan Rızâ, *Dîvân*'ını oluştururken klâsik Türk şiiri ve halk şiiri geleneğinin ikisinden de yararlanmıştı. Onun aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerinin yanında heceyle yazdığı şiirleri de vardır. Şâir, mahalle mektebinden sonra hat sanatı üzerine eğitim görmüş, medrese eğitimi almamıştır.

Turkish Studies

Kişisel zevk ve duyarlılığı onu şiirle uğraşmaya itmiştir. Dönemin pek çok şâiri gibi o da tasavvufla ilgilenmiş, Halvetîliğin Şa‘bânîyye koluna bağlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın çoğu estetik bakımdan klâsik çizgiden uzak şâirler kadrosu içinde Hasan Rızâ’yı tekke geleneği içerisinde düşünmek doğru olur. Tekke edebiyatı, tasavvufî edebiyat, dinî-tasavvufî halk edebiyatı gibi isimlerle anılan bu geleneğe mutasavvıf şâirler hem halk edebiyatı hem de klâsik Türk edebiyatı nazım şekillerini kullanarak genellikle sade bir dil ile dinî tasavvufî konuları işlerler. Bu edebiyatın zamanla iyi eğitilmiş mutasavvıfların elinde gelişip inceldiği, klâsik estetik çizgisine yakın ürünler ortaya koyduğu görülür (İsen vd., 2003: 149).

Hasan Rızâ, *Dîvân*’ında yer alan yüz seksen yedi şiirden dokuzunu hece ölçüsüyle¹, geriye kalan kısmını da aruz ölçüsüyle yazmıştır. Aruzda çok başarılı olduğunu söyleyemeyeceğimiz şâir, genellikle tasavvufî konuları aruzla, aşk ve ayrılık gibi konuları heceyle yazmıştır. Hasan Rızâ; ölçü, kâfiye, nazım şekli gibi klâsik şâiri sınırlandıran şekilsel özelliklere fazla bağlı kalmamıştır. *Dîvân*’ında, klâsik Türk şiiri geleneğinde aruzla yazılan mu‘ammâ², târîh³ gibi nazım türlerini hece ölçüsü kullanarak yazmıştır. Kasîde nazım şekliyle yazdığı şiirlerden hiçbiri klâsik Türk şiirindeki kasîde formuna uymaz. Bu açıdan bakıldığında Hasan Rızâ, klâsik Türk şiiri ve halk şiiri geleneklerinin ikisini de içinde barındıran şiirler kaleme almıştır. Dolayısıyla onun şiiri, Abdurrahman Güzel’in “*Bu edebiyat işlediği konular ile halk dilini, düşüncesini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak halkın bütünü ile iç içe bulunmakta ve her zümreye de hitap etmek suretiyle birleştirici-bütünleştirici bir rol oynamaktadır.*” (Güzel, 1989: 251) dediği tekke edebiyatı içerisinde aydın kesim ve halk arasında köprü vazifesi görür. Hasan Rızâ’nın anlaşılır bir dille yazdığı dinî tasavvufî şiirleri, anlamı ön plâna çıkarıp şekli fazla önemsemeyen yapısıyla klâsik Türk şiiri geleneğinden ziyade tekke geleneği çerçevesinde yazılmış izlenimi verir. Bununla beraber, onun şiiri klâsik estetiğin peşinde bir düşünce ve zevkin ürünü olarak nitelenebilir.

Hasan Rızâ’nın şiirinin beslendiği ana kaynak, İslâm dini ve tasavvufudur. Şâirin dünyaya, kendine, sanata ve şiire bakışı din ve tasavvufla açıklanabilir. Dinî bilgisinin izleri âyet ve hadîslerde, tasavvufî bilgisi ise Halvetîlik düşüncesinde kendini hissettirir. *Dîvân*’ının başında kendini Halvetî, Şa‘bânî sıfatlarıyla tanıtan Hasan Rızâ şiirlerinde bu tarikat ve şeyhlerinden övgüyle söz eder. Şâirin, Halvetîliğin ikinci pîri sayılan Yahyâ-yı Şîrvânî övgüsünde yazdığı aşağıdaki şiiri Halvetîliğe bağlılığını açıkça gösterir:

*Saña gel bir haber virem yüce ola anîñ şanı
Tariğ-i Halvetî pîri durur Yahyâ-yı Şîrvânî*

*Dil-i ‘âşıklarî silmiş süpürmüş ‘âlî-himmetdir
Gönül tahtında bir sultân durur Yahyâ-yı Şîrvânî*

*Qudümüyla nice cânlar iderler ağız-ı feyz el’ân
Kemâl-i menba‘-ı ‘irfân durur Yahyâ-yı Şîrvânî*

¹ Bkz. Hasan Rızâ *Dîvânı*; 18, 50, 53, 84, 108, 132, 145, 151, 155. şiirler.

² Bkz. Hasan Rızâ *Dîvânı*, 50. şiir.

³ Bkz. Hasan Rızâ *Dîvânı*, 53. şiir.

*Huşûşâ vird-i Yahyâ okuyan erlere bî-şek
Hudânîñ ulu ihsânı durur Yahyâ-yı Şîrvânî*

*Semâ'-ı sırr-ı tevhîdi tıyuran ehl-i Hakkâ hep
Hidâyet mazharı bürhân durur Yahyâ-yı Şîrvânî*

*O rütbe eşiyâdandır nazariyyüñ disem câ'iz
Mürüvvet ma'deni insân durur Yahya-yı Şîrvânî*

*Anîñ işrine pey-rev ol Rızâ sen anı reh-ber kııl
Recâsı halkâ maḡbûldür Yahyâ-yı Şîrvânî
(Hasan Rızâ Dîvânı, 154)*

Şa'bânîlik, on dokuzuncu yüzyılda Halvetîliğin yaygın bir koludur. Halvetîliğin Şa'bânîyye koluna mensup olan Hasan Rızâ, bir başka şiiirinde Şa'bânîliğin pîri Şeyh Şa'bân-ı Velî ve müridlerini över:

*Gülistân Şeyh Şa'bân-ı Velîdir
Gülü şolmaz tarîk-i Halvetîniñ
Velî soñra gelen bülbülleridir
Gülü şolmaz tarîk-i Halvetîniñ
(Hasan Rızâ Dîvânı, 54/1)*

Şâir, yazdığı *Dîvân*'ı Halvetî şeyhi İbrahim'e hediye ettiğini belirten bir kıt'a yazmıştır:

*Yâdigârım şeyhine İbrâhîme
Gül-i Şa'bânî o şevki şâhıma
Oldu taḡrîr-i dîvânım çün tamâm
Ey Rızâ Peygambere gel vir selâm
(Hasan Rızâ Dîvânı, 76)*

Hasan Rızâ tarîkâta girmeyi Allah'ın sevgisini kazanmak ve ona ulaşmak için gerekli görür. *Dîvân*'ında pek çok yerde halkı tarîkâta girmeye teşvik eder:

*Kim ki tarîka girer vuşlata elbet irer
Böyle kulu Haḡ sever bekle gönül kapusın
(Hasan Rızâ Dîvânı, 6/14)*

Bununla beraber Hasan Rızâ taassup sahibi değildir. Kendisi Halvetî olduğu hâlde *Dîvân*'ında Muhyiddîn-i Arabî, Abdülkâdir-i Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ gibi diğer tarîkat büyükleri için yazılan şiirlerin bulunması bunun kanıtıdır. Hasan Rızâ'nın fikrî ve edebî kişiliğinde bu şahsiyetlerin önemli bir yeri vardır. Şâir İslâmîyet'e ve tasavvufa geniş bir açıdan bakmaktadır. Dindeki hoşgörü ve tevazu kendisinde fazlasıyla vardır.

Din ve tasavvuf; Hasan Rızâ'nın şiirinde iktibas, telmih, tasavvufî kavram ve terimler yoluyla kendini gösterir. Daha çok nasihat verme üslûbunu kullanan şâir zaman zaman öyküleme,

tekrir gibi yollara başvurur. Amaç, şiir yoluyla tasavvuf ahlâkını ders vererek insanların şeriata ve sünnete uymalarına katkıda bulunmaktır.

Şâirlerin edebî kişiliklerinin belirlenmesinde yazdıkları nazîreler önemli ipuçları verir. Bu bağlamda Hasan Rızâ'nın Mevlevî şeyhi Azmî Dede'nin bir kıt'asına yazdığı nazîre dikkate değerdir. Azmî'nin aşkın gerçek anlamı ve mâ-sivâyı soran

*Āyet-i 'aşkın cihān hep lafzını ezberlemiş
Bir müfessir görmedim ammā ki tefsîr eyleye
Düşde gördüm cümle mahv olmuş vücūd-ı mâ-sivā
Bir mu'abbir bulmadım ammā ki ta'bîr eyleye
(Hasan Rızâ Dîvânı, 92)*

şiirine Hasan Rızâ

*Eyleyen ezber cihānıñ āyet-i 'aşkın bu gün
Dil kitābıdır müfessiri buña yoç iştibāh
Düşde görmek dañi düşdür mâ-sivā mahv olmasın
Böyle mevhūma mu'abbir aramak büyük günāh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 93)*

kıt'asıyla cevap vermiştir. Yazdığı bu nazîre onun, çağdaşı bir şâir ve mûsikîşinâs olan Azmî Dede'nin şiirini beğendiği, sanatını kendine örnek aldığı fikrini verir.

2. Hasan Rızâ Dîvânı ve Dîvân'daki Şiirlerin Dinî Tasavvufî Muhtevası

2.1. Hasan Rızâ Dîvânı

Hasan Rızâ'nın hat sanatı dışında ortaya koyduğu tek eseri H 1309/M 1892'de tamamladığı *Dîvân*'ıdır. Dinî tasavvufî öğretileri didaktik ve lirik bir biçimde ele alan bu *Dîvân*'ın iki nüshası vardır. Daha küçük hacimli olanı İstanbul Üniversitesi (İÜ) Yazma ve Nadir Eserler Kütüphanesi'nde T/2884'te kayıtlı bulunmaktadır. Hacimli olan diğeri nüsha ise Süleymaniye (S) Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 3610 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

İstanbul Üniversitesi (İÜ) Nüshasının ser-levha kısmında, "*Hāzā Dîvān el-fakîr-i pür taqşîr tūrābü'l-aqdām es-Seyyid el-Hācc Hasan Rızā el-Halvetî eş-Şa'bānî el-İmām fî-Mūsikî-i Hümayün Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥîm*" şeklinde, *Dîvân*'ın kime ait olduğunu belirten bir sunuş yazısı bulunmaktadır.

Başı: *Yād-ı Bismi'llāh ile açup dehānıñ ibtidā
Her umūruñda Resūl-i Ḥazrete it iktidā*

Sonu: *Eyle teslîm-i umūr ol pâdişāha ey Rızā
Şübhesiz mazhar olursuñ ulu bir şandır 'Afüvv*

Dîvân, 32 yaprak olup her yaprak 15 satırdan oluşmaktadır. Kenarlar tek şerit cetvelli, iki sütun ortası çift cetvelli olarak rik'a yazıyla hurûf-ı hecâ tertibine göre yazılmıştır. Târihler ve müfredler *Dîvân*'ın sonunda bulunmaktadır. Eserin bitiminde "1928 yılında tedkik edilmiştir." yazısı mevcuttur.

Süleymaniye (S) Nüshasının mihrâbiyeli ser-levhasında “*Hâzâ Dîvân el-fağîr-i pür tağşîr tûrâbü'l-akdâm es-Seyyid el-Hâcc Hasan Rızâ el-Halvetî eş-Şa 'bânî el-Îmâm fî-Mûsikî-i Hümayûn Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm*” şeklinde, *Dîvân*'ın kime ait olduğunu belirten bir sunuş yazısı bulunmaktadır.

Başı: *Mülk-i beḳâ sâlikleri ḫuzûr-ı Ḥaḳ bekler gider
Öz nûrunuñ şâdıklarî dâim Ḥaḳı tekler gider*

Sonu: *Rızâ baña baḳ yüzüñ ola aḳ
Yime gel ṭayak ḫuşemâcasına*

Dîvân 66 yaprak olup her yaprak 15 satırdan oluşmaktadır. Yazı kenarları, ortası yaldızlı çift şerit cetvelli; sütun ortası çift şerit cetvelle ayrılmış, çift sütun hâlinde rik'a yazıyla okunaklı, güzel bir biçimde yazılmıştır. Hurûf-ı hecâ tertibinde olmayan eserde şiirlerin hangi harfte söylendiği *harf-i sin*, *harf-i şın* vb. biçimde yaprak kenarlarında belirtilmiştir. *Dîvân*'ın sonunda beş yapraktan oluşan “*Fihrist-i Dîvân-ı Âcizî El-Hâcc Rızâ*” başlığı altında H 1 Muharrem 1338/M 26 Eylül 1919 tarihinde Hasan Rızâ tarafından yazılmış bir fihrist bulunmaktadır. Şâir, *Dîvân*'ının ileride hurûf-ı hecâ tertibine göre yazılması için bu fihristi düzenlediğini belirtmektedir. Üçüncü yapraktan başlayarak kırkıncı yaprağın sonuna kadar yazmanın boş kenarlarına (der-kenar) sağlı sollu olmak üzere şiirler yazılmıştır.

Hasan Rızâ her iki nüshayı da kendi hattıyla yazmıştır. İÜ nüshasında yetmiş bir, S nüshasında ise yüz seksen yedi şiir bulunmaktadır. S nüshasında şiir sayısının artması, İÜ nüshasında bulunmayan bazı şiirlerin bu nüshada bulunması şâirin zamanla *Dîvân*'ını genişlettiği fikrini verir. S nüshasında İÜ nüshasından farklı olarak sayfaların kenar boşluklarına yazılmış der-kenar denilen şiirler bulunmaktadır. İÜ nüshası hurûf-ı hecâ tertibine göre düzenlenmiştir. S nüshası ise mürettep bir dîvân özelliği taşımaz. Şâir, *Dîvân*'ını hurûf-ı hecâ tertibine göre düzenlemek istemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. Şiirlerin hangi harflerde yazıldığı sayfa kenarlarında belirtilmiştir. S nüshasının sonunda, beş yapraktan oluşan “*Fihrist-i Dîvân-ı Âcizî El-Hâcc Rızâ*” başlığı altında H 1 Muharrem 1338/M 26 Eylül 1919 târîhli Hasan Rızâ tarafından yazılmış bir fihrist bulunmaktadır. Şâir, *Dîvân*'ının hurûf-ı hecâ tertibine göre yazılması için bu fihristi düzenlediğini belirtmiştir. Tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Hasan Rızâ Dîvânı*'nın oluşturulmasında S nüshası esas alınmış, nüshalar arasındaki farklar anlam-vezin-gelenek bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2.2. Hasan Rızâ Dîvânı'ndaki Şiirlerin Dinî Tasavvufi Muhtevası

Hasan Rızâ mutasavvıf bir şâir olduğu için *Dîvân*'ı dinî tasavvufi konular ve kavramlar bakımından oldukça zengindir. Din ve tasavvufu ilgili konuları ele alan nazım türlerinden tevḫîd, münâcât, nâ't, mevlid, medhiye, ramazâniye ve ilâhi türünde, farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler *Hasan Rızâ Dîvânı*'ndaki şiirlerin dinî tasavvufi muhtevasını şekillendiren bir görünüm arz eder. *Dîvân*'da tevḫîd özelliği gösteren şiirler bulunmakla birlikte şâir, Allah'ın birliğini bütün şiirlerinde parça parça işlemiştir.⁴ *Dîvân*'da münâcât türünde yazılmış on bir şiir⁵ bulunmaktadır. Bunlardan seksen beşinci şiir murabba, yüz yirmi beşinci şiir müstezâd, diğerleri kasîde nazım şekliyle

⁴ Allah'ın varlığı, birliği ile çeşitli tasavvuf konularını işleyen tevḫîdlere örnek olarak bkz. Hasan Rızâ Dîvânı, 9. ve 62. şiirler.

⁵ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 67, 80, 85, 107, 110, 115, 116, 125, 175, 186, 187. şiirler.

yazılmıştır. *Dîvân*'da na't türünde yazılmış on üç şiir⁶ yer alır. Bunlardan seksen dokuzuncu şiir mütekerrir müseddes; yirmi dört, altmış sekiz ve yüz on dördüncü şiirler murabbadır. Geriye kalan na'tlar kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. *Dîvân*'da Hz. Muhammed'in mevlidini konu alan kasîde nazım şekliyle yazılmış iki şiir⁷ bulunmaktadır.

Dîvân'da din ve tarîkat büyüklerini över mahiyette; kasîde, murabba, muhammes ve müseddes nazım şekilleriyle yazılmış on iki şiir⁸ bulunmaktadır. Bu on iki şiirden kasîde nazım şekliyle yazılanlar şunlardır: Tasavvuf ehlini hâl ve tavırlarıyla öven otuz dört beyitlik birinci şiir, Hz. Hüseyin için yazılmış on iki beyitlik beşinci şiir, Hz. Yûnus'u öven on beyitlik yüz kırk dokuzuncu şiir, Hz. Muhammed, ailesi ve halifelerini öven yirmi dokuz beyitlik yüz ellinci şiir ve yedi beyitten oluşan Yahyâ-yı Şîrvânî övgüsünde yazılmış yüz elli dördüncü şiirdir. Murabba nazım şekliyle yazılan elli dördüncü şiir Halvetîlik, yüz yirmi üçüncü şiir Recep ayı, yüz yirmi sekizinci şiir Şevvâl ayı, yüz elli üçüncü şiir Muhyiddîn-i Arabî, yüz elli altıncı şiir Mevlânâ övgüsünde yazılmıştır. Muhammes nazım şekliyle yazılan yirmi dokuzuncu şiir ile müseddes nazım şekliyle yazılan yirmi sekizinci şiir de Hz. Fâtîma'yı öven bir şiirdir. Bu medhiyeler herhangi bir maddî beklenti gözetilmeksizin ilâhî aşkın sevkiyle yazılmışlardır. *Dîvân*'da mütekerrir muhammes nazım şekliyle yazılmış dört ramazâniye⁹ mevcuttur.

Hasan Rızâ'nın ilâhî türünde yedi şiiri¹⁰ vardır. Bunlardan seksen dört, yüz kırk beş ve yüz elli beşinci şiirler hece ölçüsüyle dörtlükler hâlinde, diğerleri ise hece ölçüsü ve beyitler hâlinde yazılmıştır.

Hasan Rızâ, İslâm inancı ve tasavvufunu *Dîvân*'ında kendine özgü bir üslûpla şiirleştirmiştir. Şâirin amacı, düşüncesini başka insanlara duyurmak; sevgi, hoşgörü ve inanca dayalı bir dünya oluşturmaktır. Bu amaca yönelik olarak şiirlerde Allah aşkı, peygamber sevgisi, din ve tarîkat büyüklerine karşı beslenen sevgi, saygı ve hayranlık, Allah'ın varlığı, tevhit, yaratılış, dünyanın gelip geçici oluşu (fenâsı), doğruluk, Ramazan ayı sevinci, ahlâk, nefse hâkimiyet, nasihat gibi çeşitli konuları işlemiştir.

2.2.1. Aşk

Dîvân'da aşk temasını işleyen çok sayıda şiir yer alır. Bu şiirler tasavvuftaki ilâhî aşkı çoğu zaman didaktik, bazen de lirik bir biçimde dile getirirler. Tasavvufta aşk, en önemli kemale erme vasıtası sayılır. Cemâl-i Mutlak noktasındaki ilâhî güzellik kendini tanıtmak, sevdirmek istemiş; mahlûkatı yaratmıştır. Yaratılışın gayesi Allah'ı tanımak ve sevmektir.

Aşk temasını işleyen bir şiirin matla beytinde şâir, klâsik Türk şiirinin mazmunlarını kullanır,

Kurdu iklîm-i dile otağımı sultân-ı 'aşk
Bâb-ı tevhitî nümâyân eyledi bürhân-ı 'aşk
(Hasan Rızâ Dîvânı, 52/1)

diyerek aşkı gönül ülkesine çadırını kuran bir sultana benzetir.

Aşk, insanın aklını başından alır. Artık maşûğundan başkasını düşünemeyen âşığın gönlü ilâhî sırlarla doludur:

⁶ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 2, 13, 24, 37, 55, 56, 57, 58, 59, 68, 89, 114, 184. şiirler.

⁷ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 8, 133. şiirler; Hz. Muhammed'in mevlidini konu alan bu iki şiirin şerh ve açıklaması için bkz. Karaman, 2016.

⁸ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 1, 5, 28, 29, 54, 123, 128, 149, 150, 153, 154, 156. şiirler.

⁹ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 10, 86, 88, 113. şiirler.

¹⁰ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 18, 84, 108, 132, 145, 151, 155. şiirler.

*'Akl u fikri eyleyüp yağma bırakmaz bir eşer
Vâkıf-ı esrâr-ı vicdân itdirir seyrân-ı 'aşk
(Hasan Rızâ Dîvânı, 52/3)*

Aşk hastalığına tutulmuş şâirin derdine devâ aşkın kendisidir. Bu bağlamda,

*Ehl-i derdim derdimiñ dermânını bilmez tabîb
Ol devâsız derdime 'ayn-ı devâ Loqmân-ı 'aşk
(Hasan Rızâ Dîvânı, 52/5)*

beytinde aşk, Lokmân Hekîm'e benzetilir.

İlâhî aşkı kısa ve samimi ifadelerle dillendiren bir şiirinde ise şâir, bireysel bir söyleyiş yakalar. "Ey güzel Allah, sevgilim Allah" hitabıyla aşkına yandırıp vaslına kandırması için Allah'a yalvarır:

*Aşkıña yandır vaşlıña kandır
Kendine döndür ey güzel Allâh
Sevgilim Allâh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 125/1)*

Hasan Rızâ, şiirde zaman zaman ilme ve öğrenmenin gerekliliğine de vurgu yapar. Zira sevmek için önce bilmek, tanımak gerekir. *Dîvân*'da *men 'arafe* hadîsinin sık sık iktibas olunması şâirin ilme verdiği önemi gösterir fakat söz konusu edilen ilim, manevî ve sezgisel olup irfan ya da ilm-i ledün ile adlandırılır. Şâir,

*'İrfân için halk itdi Hudâ ins ile cinni
Bil 'ilm-i ledünni
Hiç yok 'abeşi ne var ise yerli yerinde
Yok fazla birinde
(Hasan Rızâ Dîvânı, 12/17)*

dizelerinde Allah'ın insanları ve cinleri manevî bilgi ve ilim için yarattığını söyler. Öyleyse kişi ledün ilmini bilmekle mükelleftir.

*'İlm-ile 'alî olursuñ bil yaķın
Sa'y u gayretten girü turma şaķın
(Hasan Rızâ Dîvânı, 90)*

beytinde de ilim ve irfan sahibi olmanın insanı yücelteceğini belirtir. İnsan, ilim öğrenmek için her türlü çabayı göstermelidir.

Hasan Rızâ, Mevlevî şâiri Azmî Dede'nin

*Āyet-i 'aşkın cihân hep lafzını ezberlemiş
Bir müfessir görmedim ammâ ki tefsîr eyleye
Düşde gördüm cümle maḥv olmuş vücūd-ı mâ-sivâ*

Turkish Studies

Bir mu‘abbir bulmadım ammā ki ta‘bīr eyleye
(Hasan Rızâ Dîvânı, 92)

kit‘asına bir nazîre yazmıştır:

Eyleyen ezber cihānîñ âyet-i ‘aşkın bu gün
Dil kitâbıdır müfessiri buña yok iştibâh
Düşde görmek daği düşdür mā-sivā maḥv olmasın
Böyle mevhūma mu‘abbir aramağ büyük günâh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 93)

Buna göre aşk bir âyettir ve onu ancak gönül kitabı tefsir eder, açıklar.

2.2.2. Peygamber Sevgisi

Hasan Rızâ, yazdığı mevlid ve na‘tlarda Hz. Muhammed’e olan derin sevgisini samimi bir şekilde dile getirir. Bu şiirlerde kimi zaman Peygamber’i üstün vasıflarıyla insanlığa örnek gösterir, kimi zaman da onun yardımını ister ve şefaâtine sığınır.

Âh ider derdiñle bu bī-çāre bī-kes ümmetiñ
Yâ Resûl’allah meded kııl merḥametdir ‘âdetiñ

Bir ğarīb âvāreyim kim yanmağ ister ‘aşkıña
Cānımı itsem fedā yoluñda bir şey mi seniñ

Şānıñı levlāk ile Allāh talṭif eyledi
İki ‘ālem yaradılmaz olmasaydı şefkātiñ

Şīğa-i taşğır ile bir küçümen kuldur Rızâ
Yâ Muhammed Muştafâ bağışla suçun sen anın
(Hasan Rızâ Dîvânı, 13)

şiiri, Hasan Rızâ’nın peygamber sevgisini içtenlikle dile getirdiği şiirlerinden biridir.

2.2.3. Din ve Tasavvufla İlgili Diğer Konular

Hasan Rızâ, şiirlerinde İslâm ahlâkını yayma amacı güder. Bu amaca yönelik olarak herkesi Kur’ân ve hadîse uymaya davet eder.

Diler iseñ ki kadriñ ola a‘lā
Yağın olma hilâf-ı emre aşlā
(Hasan Rızâ Dîvânı, 45/1)

beytinde Allah’ın emirlerine uymak gereğini nasihat üslûbuyla dile getirir. Hz. Muhammed, ehl-i beyt, tarikat ve din büyüklerini üstün özellikleriyle insanlığa örnek gösterir.

Ölmeden önce ölmek düşüncesini savunarak nefis terbiyesini, ilâhî aşkın ateşiyle kendi varlığını terk etmek demek olan *fenâfillahı* şiirde işler. Ölümü düşünmek, öleceğini bilmek insanın

dünya yaşayışında daha dikkatli olmasını sağlar. Dünya sevgisini içinden atan insan, Allah'ın emir ve yasakları konusunda uyanık olacak, dünyaya aldanmayıp âhiret hayatı için daha iyi çalışacaktır:

*Mevtdir ahyâları ihyâ kılan
Hubb-ı dünyâyı yakup ifnâ kılan
Mağsada 'âşıkları şeydâ kılan
Eyyühe'l insânü i'lem entemût*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 23/3)

Amelleri değerli ya da değersiz yapan niyettir. *Niyetinde samimi olma, yapılan iş için karşılık beklememe* ihlâs kavramıyla ifade edilir. Hasan Rızâ ihlâs temasını işlediği bir şiirinde,

*Ṭarîk-ı Haḫka insânı yularsızca yider ihlâş
Nihâyetsiz 'aṭâyâya anı îşâl ider ihlâş*

*Yaḫar a'vâz u aḡrâzı Hudâ andan olur râzî
Aña hükm eylemez kâzî bu rütbe mu'tedil ihlâş*

*Alır fetvâyı kalbinden oḡunur sırrı ḫurbından
Ḥabîbiñ feyzi nûrundan anı tenvîr ider ihlâş*

*Giremez fikrine aḡyâr dem-â-dem fetḫ olur esrâr
Olur kūyunda hep eṣcâr bu deñlü ḫâş ider ihlâş*

*Gider iḫlîm-i simsime gelir yine bu iḫlîme
Rızâ bu sırrı ta'lîme seni tilmîz ider ihlâş*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 42)

diyerek ihlâsın gücü ve faziletleri hakkındaki düşüncelerini aktarır.

Allah'a kavuşmayı engelleyen perdelerden benlik, kibir, gurur ve dünya sevgisi kalpten atılırsa zikir ile Allah'ın nuru tecelli eder. Zikir kalbi temizleyen, nefsi kötülüklerden arındıran önemli bir yoldur. Şâir, zikri işleyen bir şiirinde,

*Bilmek isterseñ nedir râh-ı şavâb
Üzküru'llâh saña bu şâfî cevâb
Bunu söyler oḡusañ yüz dört kitâb
Üzküru'llâh saña bu şâfî cevâb*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 25/1)

diyerek doğru yolu arayanlara Allah'ı zikretmeyi öğütler.

Yılın belli ay ve günlerinin Müslümanlar için ayrı bir önemi vardır. Üç aylar, özellikle Ramazan ayı ve kandil geceleri bunların başında gelir. Hasan Rızâ, *Dîvân*'ında bu ay ve gecelerin önemini işleyen şiirler yazmış, bu konuda okuyucuyu bilgilendirmek istemiştir.

Üç ayların ilki Receb ayıdır. Müslümanlar bu ayda Regâib ve Mi'râc gecelerini karşılarlar. Şâir bir şiirinde "Ey mübârek ay, ey eşsiz Receb" hitâbıyla seslendiği Receb'in övgüsünü yapar:

*Ey mâh-ı mübârek sende vuku' buldu Regâ'ib
Mi'râc-ı güzîn ile şeref-yâb olmağı câlib
Teşrîf idicek cümlemiziñ hürmeti vâcib
Şaldıñ yine sâye bize ey Recebü'l-efred*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 123/2)

Ramazan ayı, faziletleri ve sevinci, şâirin bu bağlamda en çok işlediği temadır:

*Emr-i muṭlaḳdan zuhūr eyler huzūr
Sırr-ı ahfâdan büṭün eyler zuhūr* Her sene
*bu ümmete farz 'ayn olur
Da'vet-i Haḳla gelür şeh-r-i şıyâm
Eyler ihyâ cümleyi her şubḫ u şâm*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 10/1)

Kur'ân Kadir gecesinde indirilmiştir. Âyetlerde "bin aydan daha hayırlı" (Kadir, 97/3) olduğu bilgisi verilen bu gece Müslümanlar için çok büyük önem taşır. Şâir,

*Ḳadrini ḳadriñ yine taḳdîr ḳadr ehlinedir
Ḳadr olur her gicesi anıñ hemân her rûzı 'îd*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 117/1)

diyerek Ramazan ayında gizlenen Kadir gecesinin kıymetini yine değer bilen insanların anlayabileceğini söyler. Bu gecenin kıymetini anlayan kişi için her gece Kadir, her gün bayram olur. Şâir, Ramazan ayından sonra gelen Şevvâl'in faziletlerini de bir başka şiirinde işler:

*Evvelidir rahmet-i Haḳ bunda yok hiç rey b ü şek
Maḡfiredir evsaṭı baḳ şübheñi sen eyle haḳ
'Itḳ-ı nîrân âhiri saña irerler pîr-i pāk
Merḫabâ ey mâh-ı Şevvâlü'l-mükerrem merḫabâ*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 128/2)

Dünya şâirin gözünde alçak, değersiz, adi ve vefasızdır. Dünyanın alçaklığı ve vefasızlığı *Hasan Rızâ Dîvânı*'nda sıkça işlenir.

*Cihânda görmedi râhat ne şâh u ne gedâ aṣlâ
Ümîdvâr olma dünyâ-yı denî-i bî-vefâdır bu*
(Hasan Rızâ Dîvânı, 96)

beyti, dünyanın alçak ve vefasız oluşunu işleyen bir beyittir. Hasan Rızâ, savaşlar ve yenilgilerin ard arda geldiği on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı ülkesinde bir an olsun ümidini yitirmez. Dünyanın vefasızlığı karşısında sabır, tevekkül, teslîmiyet ve rızâ içinde Allah'tan yardım ister. H 1331/M 1913 târîhinde Edirne düşman işgali altındayken yazdığı bir şiir onun bu ruh hâlini açıkça gösterir:

Başımızdan bu felâket gider in-şâ'allâh
 Hâk bizi luţfu ile 'afv ider in-şâ'allâh
 Raĥmeti eyledi sebkat ġazabına el-hâk
 Nebze kalmaz o kederden eşer in-şâ'allâh

Bakmaz 'işyânımıza biz zu'afâyız biliriz
 Tolaşup bād-ı hevâda hevesimiz alırız
 'Ākıbet eşk-i nedâmetle ĥuzûra varırız
 Zât-ı Bārî bizi redd eylemez in-şâ'allâh

Hikmet ü kudretini derk idemez kimse anîñ
 Kıl tefekkür azıcık n'eydüğün ĥâl ü şânîñ
 Her nefesde olalım tâlibi zıkrü'llâhîñ
 İstikâmetde muķîm oluruz in-şâ'allâh

'Aklımız toplayalım başımıza ġayrı yeter
 Olmasun ĥâl-i perîşânımız ondan bed-ter
 Sa'y idüp kalmayalım dâr-ı fenâda ebter
 Bu sa'âdet bizi mesrûr ider in-şâ'allâh

Alalım destimize ĥürmet idüp inşâfi
 Kılalım ġalbimizi âyine gibi şâfî
 Hâkka tefvîz-i umûr eyleyelim biz kâfî
 Hâk bırakmaz bizi irşâd ider in-şâ'allâh

Ķalma nâķış işiñi sa'y ile ikmâl eyle
 Ehl-i Hâk 'âfîl u ten-perver olur mu öyle
 Buña ta'rîz kim ider Allâhı sürsüñ şöyle
 Bu naşîĥat bizi îķâz ider in-şâ'allâh

Ne zamân nefsimiz ışlâĥ olur ise sen bil
 Cümle âlâm u keder maĥv olur artıķ ey dil
 Semt-i cānâna giden yolları eyle taĥlîl
 Ey Rızâ müşkiliñ âsân olur in-şâ'allâh

(Hasan Rızâ Dîvânı, 126)

Turkish Studies

Şâir, sıkıntıların üstesinden ancak nefsin terbiyesi ve ıslâhı ile gelinebileceğine inanmakta; insanlara çalışmayı, akıllı olup düşünmeyi öğütlemektedir.

2.2.4. Âyet ve Hadisler

Tarîkat mensubu, mutasavvıf bir kişi olan Hasan Rızâ, düşüncelerini güçlendirmek ve inandırıcı kılmak için *Dîvân*'ında âyet ve hadîslere sıklıkla başvurmuştur. Âyet ve hadîsler bazen tam, bazen kısmî olarak iktibas edilmiş; bazen de âyet ve hadîslere meâlen göndermeler yapılmıştır. *Dîvân*'daki âyet iktibasları hadîs iktibaslarından daha fazladır.

2.2.4.1. Âyetler

2.2.4.1.1. Bismi'llâh

“Allah adı ile” anlamına gelen “Bismi'llâh” (Neml, 27/30) İÜ nüshasındaki ilk şiirin

*Yâd-ı Bismi'llâh ile açup dehâniñ ibtidâ
Her umûruñda Resûl-i Hazrete it iktidâ
(Hasan Rızâ Dîvânı, 37/1)*

beytinde zikredilmiştir.

2.2.4.1.2. Kâlû belâ

“Evet dediler.” anlamına gelen “kâlû belâ” (A'râf, 7/172)

*'Ahd ü mîşâkıñ dañi kâlû belâsı bundadır
Sırr-ı ev-ednâ maqamından 'aayâdır bu şeb
(Hasan Rızâ Dîvânı, 8/8)*

beytinde âyetten kısmen iktibas olunmuştur. *Dîvân*'da bir kez geçmektedir.

2.2.4.1.3. Festakim kemâ umirte

“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” meâlindeki âyet (Hûd, 11/112, Şûrâ, 42/15) aynen alınmıştır. *Dîvân*'da bir kez,

*Hağ kelâmında buyurdu festakim kemâ umirt
İmtişâl it emr-i Hağğa kırtula tâ cân u ser
(Hasan Rızâ Dîvânı, 3/7)*

beytinde geçer.

2.2.4.1.4. Zalemnâ

Hız. Âdem ile Havvâ'nın duasından kısmen iktibas olunan zalemnâ (A'râf, 7/23), “Biz kendimize zulmettik.” anlamına gelmektedir. *Dîvân*'da üç yerde geçer. Âdem ile Havvâ'nın pişmanlıklarına telmih yapılan beyitler şunlardır:

*Çıkup vicdân-ı cennetden zalemnâ didigi demde
Cenâb-ı Hazret-i Âdem gibi ağladığıñ var mı
(Hasan Rızâ Dîvânı, 51/7)*

*Bak zalemnâ didi oldu mu'terif
Oldu cism-i nâzenîni mu'tekif
(Hasan Rızâ Dîvânı, 142/7)*

*Çıķup cennetden ol Ādem didi yā Rabbī yañıldım
Nedāmet eyleyüp itdi zalemnâ nuķkunu ĩrād
(Hasan Rızâ Dîvânı, 172/2)*

2.2.4.1.5. İrci'î

“Dön” anlamına gelen irci'î (Fecr, 89/28), “*Sen ondan o senden hoşnut olarak Rabbine dön.*” meâlindeki âyetten kısmen iktibas olunmuştur. *Dîvân*'da ölüm teması çerçevesinde iki yerde geçer. Biri Müzeyyen Hanım'ın ölümüne düşürülen târîhin

*Ĥayâtında bunu dirdi n'idem bu mülk-i fânîyi
Ĥiķāb-ı irci'î irdi beķā gül-zārına göçdü
(Hasan Rızâ Dîvânı, 61/3)*

beytinde, diğeri ise

*İrince irci'î emri ĥāzırladım olup memnūn
Ki zĩrā semt-i cānāndan ķulağıma şadā geldi
(Hasan Rızâ Dîvânı, 150/19)*

beytindedir.

2.2.4.1.6. Belhüm fî lebsin min halkın cedîd

“Belhüm fî lebsin min halkın cedîd” (Kaf, 50/15), “*Doğrusu, onlar yeni bir yaratılıştan şüphe içindelerdir.*” meâlinde bir âyet parçasıdır. *Dîvân*'da

*Belhüm fî lebsin buyurdu daĥi min ĥalkın cedîd
Varsa 'irfānıñ bu remzi bildirir Ĥayru'l-beşer
(Hasan Rızâ Dîvânı, 3/9)*

beytinde geçer. Şâir vezin gereği âyeti bölmüş, araya “*buyurdu daĥi*” kelimelerini getirmiştir.

2.2.4.1.7. Kün

“Ol” anlamına gelen kün¹¹, *emr-i kün, kün emri, âvâz-ı kün* şekilleriyle *Dîvân*'da sekiz kere¹² zikredilmiştir. Bunların dışında,

*Zatına mir'ât için evvel ta'ayyün buldu ol
Kāf u nūn oldu Muĥammed gösterir bu vaĥdeti
(Hasan Rızâ Dîvânı, 17/3b)*

beytinde kün kelimesindeki harflerin “kaf, nun” şeklinde telaffuzuyla âyete işaret edilmiştir.

¹¹ Bkz. Bakara, 2/117; Āl-i İmrân, 3/47, 59; En'âm, 6/73; Nahl, 16/49; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82.

¹² Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 10/6b, 35/5a, 37/4a, 89/2d, 106/13a, 114/2b, 124/3a, 130/12a.

2.2.4.1.8. Küllün ileynâ raciûn

“Onlar kumandanlarını aralarında parçaladılar fakat hepsi bize dönecekler.” meâlindeki âyetten (Enbiyâ, 21/93) kısmen iktibas olunmuştur. *Dîvân*’da

Sem ‘-i cāna irişüp küllün ileynâ raci‘ün
Cānib-i ferrū ilā‘illāh ı tutup cevlnāna baḡ
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 27/8)

beytinde geçer.

2.2.4.1.9. Rahmeten-li‘l-âlemîn

Rahmeten-li‘l-âlemîn (Enbiyâ, 21/107), “Âlemlere rahmet olarak” anlamında Hz. Muhammed’e hitaben söylenmiş “ve mâ erselnâke illâ rahmeten li‘l-‘âlemîn” “*Ve biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.*” âyetinden kısmen yapılmış bir iktibastır. *Dîvân*’da üç yerde kullanılmıştır. Bunlardan biri Hz. Muhammed’in doğumunu anlatan mevlidiyede geçen aşağıdaki beyittir:

Kāinātın ḡalḡına bā‘iḡ durur levlāk ile
Raḡmeten-lil‘-âlemîniḡ geldigi ḡebdir bu ḡeb
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 8/6)

Rahmeten-li‘l-âlemîn, Peygamberimiz için yazılmış iki ayrı na‘tta¹³ da Hz. Muhammed’in önemli bir sıfatı olarak zikredilmiştir.

2.2.4.1.10. Elest

“Deḡil miyim?” anlamında bir soru kelimesi olan *elest* (A‘râf, 7/172) *Dîvân*’da *Bezm-i Elest*, *Elest Bezmi*, *Elest* şekilleriyle sekiz kere¹⁴ âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Şâir, bu beyitlerde ruhlar âleminde Allah’a verilen sözü hatırlatır ve insanı doğru yola çağırır:

Elest Bezminde ervāḡa ḡitāb-ı ‘izzetiḡ tuyduḡ
Belā taḡdîḡini virmiş iken biz anı unutduḡ
ḡirāḡ-ı müstaḡîmi terk idüp nefsiḡ yolun ḡutduḡ
Hudāyā bizleri bî-hūḡ idüp aldatdı aḡyārîḡ
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 138/3)

2.2.4.1.11. Ev-ednâ

“Kâbe kavseyni ev-ednâ” (Necm, 53/8, 9) şeklindeki âyetten kısmen iktibas olunmuştur. “*Hatta daha yakın*” anlamına gelen kelime, *Dîvân*’da Hz. Muhammed’in Allah’la olan yakınlığını dile getiren dört yerde¹⁵ geçer. Bunlardan biri,

Sırr-ı ev-ednāya yiten cümle anıḡdır cān u ten
Özüḡnden ayrı düḡme sen ḡayrı dime ḡayrı deḡil
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 2/18)

beytidir.

¹³ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 2/2a, 24/4a.

¹⁴ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 8/7a, 17/5a, 17/9a, 101/4c, 106/15a, 138/3a, 144/11a, 180/1a.

¹⁵ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 2/18a, 8/8b, 29/4b, 89/3d.

2.2.4.1.12. Le 'amrük

“(Ey Resûlüm) senin ömrüne and olsun ki onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.” meâlindeki âyetten (Hicr, 15/72) kısmen iktibas olunmuştur. *Dîvân*'da na't türünde iki şiirde,

*Şifât-ı lâ-yezâlî hem mü'eyyedsîñ le 'amrükle
Ki kadriñ Hağ katında bî-behâdır yâ Resûlu 'llâh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 58/2)*

beyti ile

*Zâtını itdi le 'amrük ile talîf zât-ı Hağ
Oldu levlâkiñ şehensâhı Resûl-i Kibriyâ
(Hasan Rızâ Dîvânı, 184/5)*

beytinde Hz. Muhammed'in bir sıfatı olarak iki kez kullanılmıştır.

2.2.4.1.13. Kâbe kavseyn

“Kâbe kavseyni ev ednâ” şeklindeki âyetin (Necm, 53/8, 9) bir parçasıdır. “İki yay aralığı kadar” anlamına gelen bu söz, Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesinde Allah'a olan yakınlığını ifade eder. *Dîvân*'da,

*Cemî'-i enbiyâ na't-ı şerîfiñ gûş ider Hağdan
Olunur kâb-ı kavseynde tilâvet yâ Resûlu 'llâh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 56/3)*

beytinde geçer.

2.2.4.1.14. Ahsen-i takvîm

“En güzel biçimde” anlamına gelen ahsen-i takvîm (Tîn, 95/4), Kur'ân'da Allah'ın insanı en mükemmel şekilde yarattığına bir işaret olup *Dîvân*'da dört kez¹⁶ kullanılmıştır. Şâir, Allah'ın insana olan lütuflarını saydığı bir şiirinde,

*Ahsen-i takvîm-ile insânı tezyîn eylemiş
Hazret-i Ağmed Muğammed Muştafâdır rahmeti
(Hasan Rızâ Dîvânı, 17/2)*

diyerek Allah'ın insanı en güzel şekilde yaratarak süslediğini belirtir.

2.2.4.1.15. Sekâhum Rabbuhum

“Rab'leri onlara temiz bir şarap içirir.” anlamına gelen “ve sekâhum Rabbuhum şarâben tahûren” (İnsan, 76/21) âyetinin bir parçası olarak *Dîvân*'da iki yerde zikredilmiştir:

*Seğâhum Rabbuhum hamrın içerler
Yedi deryâ dimezler hep geçerler
Tutup tevâhid ilin dâ'im uçarlar
Yiderler nefsinî Hağğa giderler
(Hasan Rızâ Dîvânı, 4/7)*

¹⁶ Hasan Rızâ Dîvânı; 9/2a, 12/20a, 17/2a, 134/3a.

Şâir, “*hamrın içerler*” diyerek söz konusu âyetin bir kısmını da meâlen iktibas etmiştir. Aynı durum “*sekâhum Rabbuhum*” un kullanıldığı diğer dörtlük için de geçerlidir:

Seķâhum Rabbuhum hamrın içerler
Şırât-ı şer‘-i enverden geçerler
Hakîkat şehrine andan göçerler
Gülü şolmaz tarîķ-i Halvetîniñ
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 54/9)

2.2.4.1.16. Fî sebîli’llâh

“*Allah yoluna, Allah için*” gibi anlamlara gelen bu âyet parçası¹⁷, *Dîvân*’da

Leşker-i îmânı sevķ eyler ‘adüya harb için
Fîsebîli’llâh cihâda top u çevgân istemez
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 22/6)

beytinde “Allah için savaşmak” anlamında kullanılmıştır.

2.2.4.2. Hadîsler

2.2.4.2.1. Men ‘aref(e)

“*Nefsini bilen Rabb’ini bilir.*” anlamındaki “Men ‘arefe nefsehû fe kad ‘arefe Rabbehû” sözü tasavvuf kitaplarında hadîs olarak zikredilir. Ancak hadîs bilginleri bu sözü uydurma hadîsler arasında gösterirler (Yılmaz, 1992: 122-123). Mutasavvıf şâirlerin sıklıkla başvurduğu bu hadîs *Hasan Rızâ Dîvânı*’nda gerek tam, gerek kısmî, gerekse de meâlen iktibas yoluyla pek çok kez kullanılmıştır. Şâir;

Mir’ât-ı mücellâya bakup añla me’âli
Ne mertebe ‘âlî
Buyurdu hadîşinde Resûl men ‘arefe nefsehû
Fe kad ‘arefe Rabbuhû
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 7/12)

dizelerinde tam iktibas, aynı şiirin devam eden dizelerinde

Baķ ‘ârif olan nefsine Rabbin bilir el-ħaķ
Bu böyle muħaķķaķ
Ėayr añlama nefsini şaķın hû der anı bil
Ki rāħat ola dil
 (Hasan Rızâ Dîvânı, 7/13)

diyerek meâlen iktibas yapmıştır. *Dîvân*’daki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu hadîs, *Dîvân*’da daha çok *men ‘aref*¹⁸ şeklinde kısmen iktibas olunmuştur.

2.2.4.2.2. Levlâk

“*Levlâke levlâk vemâ halaktü’l-eflâk*” şeklindeki “*Sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım.*” anlamına gelen sözden alınmıştır. Tasavvuf ehlinin kudsî hadîs olarak kabûl etmesine karşın, hadîs

¹⁷ Bkz. Bakara, 2/273; Muhammed, 47/1; Sâd, 38/26; Tevbe, 9/60.

¹⁸ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 1/24a, 3/3a, 3/5a, 4/9c, 8/7b, 54/6a, 102/5b, 131/4a, 182/3a.

bilginleri bu sözü uydurma hadîsler arasında gösterirler. Bu bilginlerden bazıları ise Hz. Muhammed'in Allah katındaki yüksek değerini ifade eden bu sözü meâlen hadîs sayarlar (Yılmaz, 1992: 113). *Levlâk, Dîvân*'da sekiz yerde¹⁹, daha çok na't özelliği gösteren şiirlerde karşımıza çıkar:

*Levlâk ile geldi hîtâb baḡ ne rumûz-ı müştetâb
Bu ma'nâyı yüz dört kitâb cem' eyledi ḡayrı deḡil
(Hasan Rızâ Dîvânı, 2/1)*

Başka bir beyitte Hz. Muhammed, *taht-ı levlâkin* şâhidir:

*Beḡâ mülkünde sensiñ taht-ı levlâkiñ ŧehen-ŧâhı
Periŧân itdi küffârı celâdet yâ Resûlu'llâh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 56/5)*

2.2.4.2.3. Âl-i abâ

"*Aba ehli, abalular*" (Uludaḡ, 2002: 37) anlamında kullanılan bu terim tasavvufta Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'den oluşan beş kişiyi ifade eder. *Hasan Rızâ Dîvânı*'nda yirmi beş beyitlik bir na'tın

*Ümmetlige boyun viren âl-i 'abâ içre giren
ŧu ḡadr-i bâlâya iren ḡutlu baŧı ḡayrı deḡil
(Hasan Rızâ Dîvânı, 2/13)*

beyti, ailesini aba altına alan Hz. Muhammed'i koruyuculuk vasfıyla tarif eder. Hz. Hüseyin'i öven bir şiirin

*Server-i âl-i 'abâsiñ sendedir esrâr-ı Haḡ
Sen muhibb-i ḡânedâna muḡtedâsiñ yâ Hüseyin
(Hasan Rızâ Dîvânı, 5/11)*

beytinde Hz. Hüseyin, âl-i abânın baŧı olarak bütün sırları bilen, ümmete örnek bir kişi olarak nitelenir. Bunların dışında âl-i abâ, *Dîvân*'da altı yerde²⁰ daha kullanılmıştır.

2.2.4.2.4. Lima'allâh

"*Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.*" meâlinde rivayet edilen sözden alınmadır (Yılmaz, 1992: 115). Allah'la yakınlığın ifadesi olarak *Dîvân*'da dört kez²¹ kullanılmış,

*Server-i lima'allâha 'ubûr it ḡıl naḡar bir kez
Künûz-ı sırr-ı sulḡânî ḡapusın bul açandan ŧor
(Hasan Rızâ Dîvânı, 60/5)*

beytinde olduğu gibi genelde saraya teşbih edilmiştir.

2.2.4.2.5. İnnema'l-a'mâl bi'n-niyât

"*Ameller niyetlere göredir.*" anlamına gelen bu hadîs *Dîvân*'da

¹⁹ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 8/6a, 12/25c, 13/3a, 34/2a, 37/3b, 56/5a, 89/2c, 184/5b.

²⁰ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 6/18a, 28/5d, 29/5a, 57/7b, 150/6a, 150/7b.

²¹ Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 8/3b, 60/5a, 105/3c, 106/3b.

*Hakka vâsıl olmağa sâlik idegör ‘azm-i rāh
İnnema’l-a ‘māl bi’ n-niyāt hadīşin it güvāh
Gözleriñden kan aķıt tā-be-seher sen eyle āh
İnnema’l-a ‘māl bi’ n-niyāt hadīşin it güvāh
(Hasan Rızâ Dîvânı, 147/1)*

dörtlüğü ile başlayan şiirin müteakip bentlerinde mütekerrir kullanılmıştır.

2.2.4.2.6. Mûtû kable en te-mûtu

“Ölmeden önce ölünüz.” anlamına gelen bu söz hadîs kitaplarında uydurma hadîs olarak zikredilir. Ünlü bir sufi sözü olma ihtimali de vardır (Yılmaz, 1992: 128). *Dîvân*’da meâlen iktibas edilmiştir.²²

Sonuç

Hasan Rızâ (1849-1920), Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde devrin önde gelen hat ustalarından ders alarak yetişmiş bir hat sanatçısıdır. Sultan Reşad’ın özel hattâtlığını yapan Hasan Rızâ arkasında değerli eserler bırakmış, pek çok öğrenciye yazıdan icazet vermiştir. Halvetî tarikatına bağlanmış, bu düşünce sistemi doğrultusunda bir de *Dîvân* tertip etmiştir. Dinî tasavvufi muhtevasını çalışmamıza konu edindiğimiz *Hasan Rızâ Dîvânı*, onun tekke ve tasavvuf geleneği çerçevesinde oluşturduğu bir eseridir. *Dîvân*’ının başında kendisini “*es-Seyyid el-Hācc Hasan Rızâ el-Halvetî eş-Şa ‘bânî el-İmām fî-Mūsikî-i Hümayûn*” ifadeleriyle tanıtan Hasan Rızâ, Halvetîliğin Şa ‘bânîyye koluna mensup mutasavvıf bir şâirdir. Şâir, Allah aşkı ve Peygamber sevgisi başta olmak üzere din ve tarikat büyüklerine karşı beslenen sevgi, saygı ve hayranlık, Allah’ın varlığı, tevhîd, yaratılış, dünyanın gelip geçici oluşu (fenâsı), doğruluk, ihlâs, zikir, Ramazan ayı sevinci, üç ayların fazileti, ahlâk, nefse hâkimiyet, ölmeden önce ölmek, nasihat gibi İslâm dini ve tasavvufuyla ilgili çeşitli konuları şiirlerinde işlemiş, şiir yoluyla insanlara yol göstermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, şiirleri çoğu zaman didaktik, bazen de lirik bir özellik gösterir. Şâir açık, anlaşılır bir dille yazdığı şiirlerinde hem klâsik Türk şiiri hem de halk şiiri geleneğinden yararlanmış, âyet ve hadîs iktibaslarına çokça yer vermiştir. Sonuç olarak, Hasan Rızâ hat eserleriyle sanat, tekke ve tasavvuf geleneğinde oluşturduğu *Dîvân*’ıyla da edebiyat tarihinde yeri olan bir sanatçısıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (1991). *Halvetîlik’in Şa ‘bânîyye Kolu Şeyh Şa ‘bân-ı Velî ve Külliyesi*. Ankara: Kastamonu Şeyh Şa ‘bân-ı Velî Derneği Yay.
- Akyüz, Kenan (1982). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılâp Ktb.
- Ali Emirî (1328). *Tezkire-i Şu ‘arâ-yı Âmid*. İstanbul: Matbaa-i Âmidî.
- Ayverdi, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C.1-3, İstanbul: Kubbealtı Neşr.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*. C.1-3, İstanbul: Meral Yay.
- Büyük Türk Klâsikleri* (1988). “XIX. Yüzyıl Dîvân Edebiyatı”. C.8, İstanbul: Ötüken Neşr.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C.1-5, İstanbul: Ötüken Yay.
- Çifçi, Fazıl (2002). *Hazreti Pir Şeyh Şa ‘bân-ı Velî*. Kastamonu: Hazreti Pir Şeyh Şa ‘bân-ı Velî Kültür Vakfı Yay.

²² Bkz. Hasan Rızâ Dîvânı; 51/10b, 102/11a.

- Derman, M. Uğur (1982). *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Derman, M. Uğur (1997). "Hasan Rızâ Efendi". *DİA*, C.16, İstanbul: TDV Yay., s. 344-346.
- Devellioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Ktb.
- Dilçin, Cem (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1987). *Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Geçit Ktb.
- Güzel, Abdurrahman (1989). "Tekke Şiiri". *TDD Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, C.57, S. 445-450 (Ocak-Haziran 1989), Ankara: TDK Yay., s. 251-454.
- İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal (1970). *Son Hattatlar*. İstanbul: MEB Yay.
- İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal (2000). *Son Asır Türk Şâirleri*. Haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: AKM Yay.
- İsen, Mustafa vd. (2003). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Kabaklı, Ahmet (2002). *Türk Edebiyatı*. C.2, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- Kanar, Mehmet (2008). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Karal, Enver Ziya (1999a). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. C.5, Ankara: TTK Yay.
- Karal, Enver Ziya (1999b). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*. C.7, Ankara: TTK Yay.
- Karaman, Gülay (2009). *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Karaman, Gülay (2016). "Hasan Rıza (1849-1920) ve Hz. Peygamber'in Doğumunu Konu Alan İki Şiiri", *Ines 1st International Academic Research Congress*, 3-5 Kasım 2016 Antalya, s. 2645-2652.
- Mehmed Sirâceddîn (1994). *Mecma '-ı Şu 'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Haz. Mehmet Arslan. Sivas: Dilek Matbaası.
- Mehmed Süreyya (1995). *Sicill-i Osmânî*. C.1-4, İstanbul: Sebil Yay.
- Muallim Naci (1986). *Osmanlı Şâirleri*. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2005). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler kaynaklar-doktrin-ayin ve erkan-tarikatlar-edebiyat-mimari-ikonografi-modernizm*. Ankara: TTK Yay.
- Onay, Ahmet Talât (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. İstanbul: MEB Yay.
- Öztuna, Yılmaz (1969). *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. C.1-2, İstanbul: MEB Yay.
- Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.1-3, İstanbul: MEB Yay.
- Pala, İskender (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Parlatır, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yay.
- Parlatır, İsmail, vd. (1998). *Türkçe Sözlük*. C.1-2, Ankara: TDK Yay.
- Rado, Şevket (t.y). *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- Redhouse, Sir James W. (2006). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Revnakoğlu, Cemalettin Server (2003). *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.

- Sâdık Vicedâni (1995). *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye) Melâmîyye- Kâdiriyye-Halvetiyye-Sofî ve Tasavvuf*. Haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Ktb.
- Sayar, Ahmed Güner (1994). *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986*. İstanbul: Eren Yay.
- Serin, Muhittin (2003). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşr.
- Sertoğlu, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lugati*. İstanbul: Enderun Ktb.
- Sezen, Gülşen (2012). "Hattat Bir Şair: Hasan Rıza (1849-1920) ve Divanı, İki Şiirinin İncelenmesi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.32, s. 207-224.
- Shaw, Standford J. ve Ezel Kural (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C.2, İstanbul: E Yay.
- Şemseddin Sami (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Ktb.
- Telli, Fatma Betül (2010). *Divan By Hasan Rıza*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Timurtaş, Faruk K. (1996). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Tuman, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*. Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Uludağ, Süleyman (1997). "Halvetiyye". *DİA*, C.15, İstanbul: TDV Yay, s. 393-395.
- Uludağ, Süleyman (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Unat, Faik Reşit (1974). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara.
- Ülker, Muammer (1987). *Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Ünver, İsmail (2008). "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6 Fall 2008, s. 1-46.
- Yazar, İlyas (2001). *Ömer Fuâdî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye'sinin Metni*. İstanbul: Hamle Yay.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (1996). *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. İstanbul: Huzur Yay.
- Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Ktb.
- Zavotçu, Gencay (2004). *Eski Türk Edebiyatı Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yay.
- Zavotçu, Gencay (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*. Ankara: Aydın Ktb.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Karaman, G. (2017). "Hasan Rızâ (1849-1920) Hayatı Edebî Kişiliği Ve Dîvân'ındaki Şiirlerin Dinî Tasavvufî Muhtevası / Hasan Rıza (1849-1920) His Life Literary Personality and the Religious Mystical Contents of the Poems in His Divan", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140,(Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/7, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11461>, p. 169-194.